

Slovenská a česká spoločnosť v kontexte ľudských a občianskych práv a slobôd (1985 – 1991)*

JOZEF ŽATKULIAK

Historický ústav Slovenskej akadémie vied v Bratislave

Ľudské a občianske práva a slobody zohrali vo vývine slovenskej a českej spoločnosti v 20. storočí významnú úlohu. Zvlášť na prelome 80. a 90. rokov, kedy nastal pád posttotalitného systému a nastúpil demokratický spoločenský systém. Pre Česko-Slovensko a ďalšie krajiny strednej Európy (Maďarsko a Poľsko) došlo k priaznivej zmene medzinárodných podmienok a vzrastala váha helsinského procesu. A nešlo len o záujem či nezáujem občanov o spoločensko-politické dianie, ale aj o ich vnímanie práv a slobôd v každodennom a verejnom živote. Napokon svoje miesto tu mala náprava zdeformovaného federatívneho usporiadania Česko-Slovenska, keď národné práva tvorili dôležitú súčasť ľudských a občianskych práv a slobôd.

Slovenská a česká spoločnosť od roku 1985 očakávala, že sa podľa sovietskeho vzoru prikróčí k demokratizačným zmenám a perestrojka a glasnosť najvyššieho sovietskeho predstaviteľa Michaila S. Gorbačova prinesie zlom v normalizačnej politike normalizačného režimu. Stúpala záujem o sovietske noviny a časopisy a nastal názorový a postojový pohyb vo vnútri komunistickej strany (KSČ/KSS). Sovietsky prestavbový smer bol však pre jeho predstaviteľov strany nevýhodným, keď sa skôr starali o udržanie svojich pozícií, založených na línii so začiatku 70. rokov. No politika Sovietskeho zväzu a konkrétne Gorbačovove vyjadrenia neprinesli rehabilitáciu „socializmu s ľudskou tvárou“ z roku 1968 a sovietske vedenie tvrdilo, že na jeho hodnotení „netreba nič meniť“.¹ Politika „glasnosti“ však uvoľnila priestor pre záujem občanov o medzinárodné

* Štúdiá bola vypracovaná v rámci grantu VEGA HÚ SAV č.2/0104/13 Slovensko po roku 1968. Cez mráz normalizácie k samostatnej Slovenskej republike a demokracii.

¹ BARNOVSKÝ, Michal. Sovietska „perestrojka“, vedenie KSČ a Iavicové opozičné prúdy. In *Cesty k novembriu 1989: Aktivity Alexandra Dubčeka: Zborník zo seminára pri príležitosti 10. výročia Novembra 1989*. Ed. Ivan Lалуha. Bratislava: Spoločnosť Alexandra Dubčeka vo vyd. Nová Práca, 2000, s. 10.

dianie a pre riešenie ľudských práv a slobôd, ktoré sa v normalizačnej politike strany často obchádzalo či nepripúšťalo.

Východ a Západ však z viacerých príčin menil prístup k riešeniu problémov medzinárodnej spolupráce. V rámci helsinského procesu jednotlivé krajiny zvyšovali aktivity, reagujúc na medzinárodnú situáciu na *Štockholmskej konferencii o opatreniach ku zvýšeniu bezpečnosti a dôvery v Európe* o vojensko-politických a vojensko-technických opatreniach na zmiernenie studenej vojny.² Na stretnutí ministrov zahraničných vecí účastníckych štátov Konferencie o bezpečnosti a spolupráci v Európe (KBSE) v Helsinkách v auguste 1985 štáty Severoatlantickej aliancie (NATO) považovali dodržiavanie ľudských práv a základných slobôd za vážnu podmienku na zlepšenie vzťahov s krajinami Varšavskej zmluvy. Obe rokovania konkretizovali vojenské opatrenia v spolupráci zmluvy a NATO.³

Kým Michail Gorbačov na rokovaníach s americkým prezidentom Ronaldom Reaganom v novembri 1985 v Ženeve diskusiu o ľudských právach v Sovietskom zväze odmietal, v Reykjavíku v októbri 1986 už s ňou súhlasil. Napokon podmienky k tomu stanovil už helsinský Záverečný protokol *Konferencie o bezpečnosti a spolupráci v Európe* (KBSE) dňa 1. augusta 1975, ktorý sa opieral o ciele a zásady *Charty Organizácie spojených národov* (OSN) a jej *Všeobecnú deklaráciu ľudských práv*,⁴ i keď príliš všeobecné ustanovenie protokolu o nezasahovaní do vnútorných záležitostí štáty obidvoch blokov využívali ako nástroj proti kritike druhej strany s ďalším argumentom, že sa tu jedná práve o rešpektovanie vnútornej suverenity štátu.⁵ Protokol, ktorý podpísal prezident ČSSR a gene-

² KREJČÍ, Oskar. *Mezinárodní politika*. Praha : Victoria Publishing, 1997, s. 62 - 84.

³ Archiv Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky (A ÚSD AV ČR), fond (f.) Archiv Ústředního výboru Komunistické strany Československa (A ÚV KSČ), Predsedníctvo (P) ÚV KSČ 1985 – 1989, zasadanie 6. 2. 1985, krabica (kr.) 1, signatúra (sign.) PÚV/1, Informace o průběhu a výsledcích jednání stockholmské konference v roce 1984. Tamže, zasadanie 4. 9. 1985, kr. 2, sign. PÚV/22, Informace o setkání ministrů zahraničních věcí účastnících států KBSE v Helsinkách ve dnech 10. července – 1. srpna 1985. Tamže, zasadanie 22. 1. 1986, kr. 3, sign. PÚV/43, Informace o průběhu jednání stockholmské konference.

⁴ *Mezinárodní dokumenty o lidských právech a humanitárních otázkách*. Praha : Melantrich, 1989, s. 7 - 12.

⁵ JIČÍNSKÝ, Zdeněk. *Charta 77 a právní stát*. Brno : Doplněk, 1995, s. 140 a nasl.

rálny tajomník ÚV KSČ Gustáv Husák,⁶ bol však kľúčový vo viacerých oblastiach. Stanovil princípy právnej rovnosti, slobody a politickej nezávislosti záväzkov preberajúcich štátov, rovnoprávnosti a práva národov na sebaurčenie a značný priestor sa venoval ľudským právam a slobodám (úcta k ľudským právam a základným slobodám vrátane slobody myslenia, svedomia, vierovyznania atď.). Ďalej protokol vychádzal z nepoužitia sily alebo hrozby silou inému štátu, neporušiteľnosti ich (povojnových) hraníc a územnej celistvosti. Až pod vplyvom podpísania protokolu, schválilo federálne zhromaždenie *Medzinárodný pakt OSN o občianskych a ľudských právach* a *Medzinárodný pakt OSN o hospodárskych, sociálnych a kultúrnych právach*.⁷

Gustáv Husák, na návšteve východného Berlína v novembri 1985 vyjadril podporu „konštruktívnym stanoviskám sovietskej strany“,⁸ ako aj na jej zahraničnej politike. Aj samotný Gorbačov musel rešpektovať od roku novembra 1986 začínajúce rokovania následnej schôdzky *Konferencie o bezpečnosti a spolupráce v Európe* vo Viedni a helsinský proces zasadiť do rámca sovietskej medzinárodnej politiky a dbal o to, aby sa nespochybňovali závery konferencií spojeneckých veľmocí z Jalty a Postupimi. Gorbačov sa zamerlal na spoluprácu s Česko-Slovenskom v hospodárskej a vedecko-technickej oblasti, ktorá podľa Husáka, pri jeho návšteve v Moskve, vychádzala „z kontinuity programu budovania rozvinutej socialistickej spoločnosti“. Zároveň sa mal stať súčasťou zápasu socialistického spoločenstva „na obrane míru a odvrátení imperialistickej hrozby“.⁹ To bol jeho slovník ešte v júni 1985, keď tvrdil, že treba urýchliť dynamiku sociálno-ekonomického rozvoja, ktorá však v skutočnosti naberala spätný chod, a zároveň trvať na názorovej jednote spoločenstva v zahraničnej politike.

⁶ Národní archiv České republiky (NA ČR), f. ÚV KSČ 1945 – 1989, Kancelář generálního tajemníka ÚV KSČ Gustáva Husáka, kr. 826.

⁷ Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, www.snem.cz/eknih/1971fs/slsn/stenoprot/020schuz/s020015.htm, FS ČSSR 1971 – 1976, 20. schůze, část 15/35.

⁸ Citované DEJMEK, Jindřich. *Československo, jeho sousedé a velmoci ve XX. století (1918 až 1992): Vybrané kapitoly z dějin československé zahraniční politiky*. Praha : Centrum pro ekonomiku a politiku, 2002, s. 79.

⁹ A ÚSD AV ČR, f. ÚV KSČ 1985 – 1989, zasadanie predsedníctva ÚV KSČ 5. 6. 1985, kr. 1, sign. PÚV/15.

Z iného pohľadu vnímal sovietsku prestavbu Alexander Dubček, ktorý ju považoval za medzinárodnú príležitosť k vráteniu politickej cti postihnutým pre reformy z roku 1968. Keď mu dal *L'Unita*, časopis talianskych komunistov priestor v januári 1988, zhrnul, že: „*odstup od r. 1968 aj vývoj za posledných 20 rokov v ZSSR aj v iných socialistických krajinách jednoznačne potvrdil, že socializmus už naďalej neznesie stereotypnosť, šablónu, strnulosť, dogmatizmus, sektárstvo, že sa musí obrodzovať, prebudovávať v súlade s novými nástojčivými potrebami.*”¹⁰ Uviedol, že potlačenie reforiem roku 1968 a postihnutie asi jeden a pol milióna ľudí malo vážne negatívne dôsledky na slovenskú a českú spoločnosť. Tento faktor zohral dôležitú rolu v spoločenskej, politickej a postojovej diferenciacii slovenskej a českej spoločnosti v druhej polovici 80. rokov. Sociálnopolitická situácia sa komplikovala a nastávala demoralizácia režimu.

Sviečková manifestácia veriacich v marci 1988 na *Hviezdoslavovom námestí* v Bratislave sa stal jedným z najvýraznejších a najväčších prejavov odporu proti normalizačnej politike v Česko-Slovensku do novembra 1989 za dodržiavanie ľudských práv a náboženských slobôd.¹¹ Patria medzi udalosti, ktorými sa Bratislava zaradila k spoločenskému pohybu v Prahe (*Palachiáda* v januári 1989), Varšave a Budapešti. František kardinál Tomášek, pražský metropolita, sa v liste predsedovi federálnej vlády Lubomírovi Štrougalovi vyjadril ku kríze medzi katolíckou cirkvou a štátom takto: „*Dosavadní církevní politika může pokračovat jen za cenu násilí. Násilí ovšem krizi neřeší, ale prohlubuje. Katolíci jsou si vědomi svých práv, budou je dále požadovat a jsou odhodláni přinášet oběti...Jsme připraveni ke skutečnému dialogu o zásadním řešení postavení církve v našem státě.*”¹²

No najmä konzervatívni normalizátori sa stavali, oproti viacerým

¹⁰ ŽATKULIAK, Jozef – LALUHA, Ivan (eds.). *Alexander Dubček: Od totality k demokracii* Prejavy, články a rozhovory vyber 1963 – 1992. Bratislava : Historický ústav SAV a Spoločnosť Alexandra Dubčeka vo vyd. Veda, 2002, s. 270.

¹¹ ŠIMULČÍK, Ján. *Čas svitania: Sviečková manifestácia – 25. marec 1988*. Prešov : Vyd. Michala Vaška, 1998.

¹² SUK, Jiří – JANIŠOVÁ, Milena – PREČAN, Vilém (eds.). *Hlasy občanské společnosti 1987 – 1989: Výběr z textů a dokumentů*. Studijní materiály, Sešit 3. Praha: Československé dokumentační středisko - ÚSD AV ČR, 1999, s. 30 - 31. K situácii v cirkvách PEŠEK, Jan – BARNOVSKÝ, Michal. *V zovretí normalizácie: Cirkvi na Slovensku v rokoch 1969 – 1989*. Bratislava : Veda, 2004, s. 144 a nasl.

už odstaveným centristom Husákovho krídla vo vedení KSČ (Lubomír Štrougal, Peter Colotka a ďalší), proti pre reformnému daniu v Poľsku na čele so Solidaritou Lecha Walesa,¹³ ako aj proti maďarskému dialógu medzi maďarskými liberálnymi politikmi a ekonómami i dôslednejšiemu riešeniu náboženských slobôd a cirkevnej otázky a najmä proti reforme politického systému.¹⁴ Konzervatívny ideológ Vasil Biľak z vedenia KSČ, ktorý mal v kompetencii ideológiu a zahraničné vzťahy, nedokázal prekonať svoj odmietavý postoj k otázke ľudských práv nastolených na rokovaní KBSE vo Viedni a odišiel z niektorých politických funkcií v roku 1988. Bolo zaujímavé, že ho ešte v júli 1988 predsedníctvo ÚV KSČ poverilo spolu s konzervatívnym a nacionalistickým generálnym tajomníkom ÚV KSČ Miloušom Jakešom plnením stanoviska k návrhu Sovietskeho zväzu k humanitárnym otázkam z viedenských rokovaní.¹⁵ Medzinárodnú agendu vo vedení KSČ prevzal po Biľakovi prijateľnejší Jozef Lenárt. Ďalší konzervatívny ideológ Ludovít Pezlár, ktorý zaujal tvrdý postoj voči veriacim na ich *sviečkovej manifestácii* v Bratislave v marci 1988, bol odvolaný z vedúcich funkcií v KSS. Naproti tomu tiež tvrdý normalizátor Matej Lúčan, ktorý mal okrem iného na starosti školské a vedecké styky so zahraničím, diplomatické rokovania s Vatikánom a oblasť ľudských práv a slobôd, sa vo funkcii podpredsedu federálnej vlády udržal až do novembra 1989. Podobne ako normalizátor Karel Hoffman či Viliam Šalgovič, ktorý naďalej ovládal SNR. Ministra zahraničných vecí Bohuslava Chňoupeka nahradil síce politicky málo ambicióznym Jaromír Johanés, ale ministerstvo viac-menej ovládali Biľakovi stúpenci.¹⁶

Naproti postojom konzervatívcov *Československé Hnutie za občiansku slobodu* (HOS, zo Slovenska Ján Čarnogurský, Milan Šimečka, Hana Ponická, Miroslav Kusý, Jozef Jablonický, Viktor Trstenský a ďalší) vydalo

¹³ ŽATKULIAK, Jozef (ed.) a kol. *November 1989 a Slovensko: Chronológia a dokumenty (1985 – 1990)*. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku a Historický ústav SAV, 1999, s. 220 a nasl.

¹⁴ DURMAN, Karel. *Útěk od praporů Kreml a krize impéria 1964 - 1991*. Praha : Karolinum, 1998, s. 343.

¹⁵ A ÚSD AV ČR, f. A ÚV KSČ 1985 – 1989, P ÚV KSČ, zasadanie 1. 7. 1988, kr. 12, sign. PÚV/288, Stanovisko predsedníctva ÚV KSČ k návrhu ZSSR k humanitárnym otázkam na viedenských rokovaníach.

¹⁶ Porovnaj RYCHLÍK, Jan. *Česi a Slováci ve 20. století: Spolupráce a konflikty 1914 – 1992*. Praha : Ústav pro studium totalitních režimů vo vyd. Vyšehrad, 2012, s. 550, 559 - 560.

15. októbra 1988 v Manifeste *Democracii pro všechny*,¹⁷ zdôraznilo nevyhnutnosť obnovy právneho poriadku a odmietlo zakotvenie pyramídy moci v podobe vedúcej úlohy KSČ v jej návrhu ústavy. Podľa hnutia táto mala zaručiť všetkým občanom rovnosť pred zákonom a všetky základné občianske práva, ako aj zaviesť inštitút referenda o niektorých otázkach závažného celospoločenského významu a zriadenie ústavného súdu. Neskôr, v decembri 1988, spolu s ďalšími nezávislými iniciatívami, žiadalo všeludovú diskusiu o novej ústave. Hlasy nezávislých iniciatív silneli za prispenia vysielaní Slobodnej Európy či Hlasu Ameriky.¹⁸

Podľa výskumu verejnej mienky z februára 1989, ktorá naznačovala nevyhnutnosť reformy politického systému (v ČSR 1321 respondentov, SSR 593), sa zistilo, že len 34 % opýtaných vedela presne vymedziť pojem Národný front, i keď polovica súhlasila o jeho príspevku k „*prehĺbeniu demokratizácie života spoločnosti*“. Na druhej strane až 35 % opýtaných tvrdilo, že Národný front svoje funkcie neplnil. Zvlášť varujúce bolo, že 41 % opýtaných sa vyslovilo, že Národný front „*neprispeva k obohacovaniu oprávnených záujmov a slobôd pracujúcich*“. Časť občanov videla východisko v oživení NF a v jeho úpravách, aby sa využili (51 % respondentov) „demokratické“ prvky v politickom systéme. Na otázku „*Do národného frontu by sa mali zaradiť i organizácie, ktoré nesúhlasia s oficiálnymi názormi*“ (Charta 77, Výbor na obranu nespravodlivo stíhaných, Demokratická iniciatíva, Hnutie za občiansku slobodu, Skaut, Klub angažovaných nestranníkov atď.), rozhodne súhlasilo 20 % respondentov, skôr súhlasilo 18%, skôr nesúhlasilo 14 % a rozhodne nesúhlasilo 13 %.¹⁹

Určitý pohyb v poňatí Národného frontu narážal v praktickom uplatňovaní na občianskoprávne či trestné predpisy, ktoré boli okrem iného v rozpore s ochranou ľudskej dôstojnosti.²⁰ Nerešpektoval sa Kantov imperatív o rešpekte k ľudskej dôstojnosti, i keď treba zohľadniť, že

¹⁷ HLUŠIČKOVÁ, Růžena – CÍSAŘOVSKÁ, Blanka (eds.). *Hnutí za občanskou svobodu 1988 – 1989: Sborník dokumentů*. Praha : ÚSD AV ČR v nakl. Maxdorf, 1994, s. 25 - 31.

¹⁸ MARUŠIAK, Juraj. Nezávislé iniciativy na Slovensku v rokoch normalizácie. In PEŠEK, Jan – SZOMOLÁNY, Soňa (eds.). *November 1989 na Slovensku: Súvislosti, predpoklady a dôsledky*. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku, Historický ústav SAV a a Katedra politológie FF UK, 1999, s. 54 - 75.

¹⁹ NA ČR, A ÚV KSČ, f. Komise ÚV KSČ pro politický systém, zasadanie 13. 4. 1989, sign. PS-116, Zápis č. PS/2, Názory občanov na postavenie NF v súčasnom období, s. 11.

²⁰ O jej význame HABERMAS, Jürgen. *K ustanovení Evropy*. Praha : Filozofia, 2013, s. 16 - 40.

zápas o ľudské a občianske práva rozhodne nebol jednoduchý. Ich problematika prekračovala hranice jednotlivých európskych štátov v helsinskom procese v akomsi Tonbeeho či Schumanovom poňatí. Pritom kodifikácia (aj v Česko-Slovensku) ľudských a občianskych práv sa mohla naplňať v priamej závislosti od spoločenského (posttotalitného) systému a jeho politicko-štátnych štruktúr,²¹ ktoré sa samozrejme držali oficiálnej ideológie.

V dokumente Demokratickej iniciatívy *Helsinská iniciatíva k demokratizácii a vytvorenie právneho československého poriadku* z 26. mája 1989 sa uviedlo, že režim sa nedokázal vyrovnáť so záväzkami z viedenského stretnutia KBSE a odmietla sa oprávnenosť rozhodovať o novej ústave zhora naoktrojovanou komisiou či nedemokraticky zvoleným federálnym zhromaždením. V dokumente sa zvýraznilo dosiahnutie parlamentnej demokracie s politickým pluralizmom, usporiadanie slobodných volieb a ustanovenie základných ľudských práv a slobôd. Štát mal podľa iniciatívy „zajišťovať na svém území každému, kto spadá pod jeho jurisdikciu, ľudská práva a základní svobody bez jakéhokoliv rozdílu ať jde o rasu, barvu pleti, pohlaví, jazyk, náboženství, politické či jiné přesvědčení, národnostní nebo společenský původ, majetkové poměry, místo svého narození nebo jiné okolnosti“.²² Demokratická iniciatíva viazala zmenu pomerov na čo najskoršie prijatie novej ústavy, ktorá sa mala stať celospoločenskou záležitosťou. Verejná diskusia sa mala vzťahovať aj na základné ľudské práva a slobody, ako aj na uplatnenie referenda.

Dôraz na vznik demokratického spoločenského zriadenia kládlo aj *Hnutie za občiansku slobodu*, keď 26. júna 1989 predložilo dokument *Princípy novej ústavy*.²³ Podobne sa vyjadrila *Charta 77*, ktorá priamo žiadala zrušenie „ústavně kanonizované vedoucí úlohy strany“,²⁴ ako nevyhnutnej

²¹ V návrhu nových stanov KSCŠ sa vylučovali v nej rôzne oportunistické, revizionistické, sektárske, dogmatické frakcie, lebo boli nezlučiteľné s jednotou strany a s princípom demokratického centralizmu. NA ČR, A ÚV KSCŠ, f. Komise ÚV pro otázky vnitřního života strany, sign. VŽS-146, zasadanie 25. 5. 1989.

²² HLUŠIČKOVÁ, Růžena – OTÁHAL, Milan (eds.). *Čas Demokratické iniciativy 1987 – 1990: sborník dokumentů*. Praha: Nadace Demokratické iniciativy pro kulturu a politiku, 1993, s. 131-138.

²³ ŽATKULIAK, Jozef a kol. *November '89. Medzník vo vývoji slovenskej spoločnosti a jeho medzinárodný kontext*. Bratislava: Historický ústav SAV vo vyd. Prodama, 2009, s. 92.

²⁴ PREČAN, Vilém (ed.). *CHARTA 77. 1977 – 1989: Od morální k demokratické revoluce*. Doku-

podmienky pre obnovu občianskej spoločnosti, pluralitného systému a právneho štátu. Kritizovala vymedzené poňatie Národného frontu, ktorý ostáva v područí komunistickej strany a vylučuje seba organizáciu spoločnosti, ktorá nemá dostatok priestoru na prejavenie svojej vôle vo volebnom systéme.

Štátne a politické orgány predsa len prišli v rámci kampane na rozšírenie socialistickej demokracie s návrhom na úpravy volebného systému, v ktorom, podobne ako predpokladal návrh už z roku 1968, by sa vytvorili viac mandátové volebné obvody s počtom kandidátov prevyšujúcich počet mandátov tak, aby volebné právo celkovo reprezentovalo občanov. Napriek obmedzeniam, Národný front mal zahrňovať tvorivé zväzy, spolky a ďalšie masové organizácie, ktoré v ňom dovtedy neboli, resp. sa považovali dovtedy za politicky nepotrebné. Kandidátske listiny by sa tak rozšírili o kandidátov mimo Národného frontu.²⁵

Právna a ideologická komisia ÚV KSČ na spoločnom zasadnutí pre-rokovala v máji 1989 materiál *Právne a ideologické aspekty realizácie výsledkov Viedenskej následnej schôdzky KBSE*. Materiál si kládol za cieľ zhodnotiť základné otázky vzťahu právneho poriadku a medzinárodných záväzkov čs. štátu. Pripomenulo sa v ňom, že: „*Socialistické pojetí lidských a občanských práv je založeno na principiálním souladu mezi záujmy jednotlivce a celé společnosti, v níž je odstraněno vykořisťování a jsou odstraněny antagonistické vykořisťovatelské třídy.*“²⁶ V procese tvorby je v socialistických krajinách „*konceptia socialistického právneho štátu*“ s cieľom vytvárania foriem zastupiteľskej a priamej demokracie. V materiály sa konštatovalo, že právny poriadok je v súlade s medzinárodnými záväzkami v oblasti ľudských práv v zmysle dokumentov OSN a záverečného aktu z Helsínk, začínajúc od *Všeobecnej deklarácie ľudských práv* a paktov OSN z roku 1966 o politických a ďalších právach, čo sa odkláňalo najmä v 50. rokoch a po auguste 1968 od skutočnosti. Navyše návrhy zákonov o ľudských

mentace. Praha : Bratislava : Čs. středisko nezávislé literatury, Scheinfeld-Schwarzenberg – Archa, 1990, s. 374.

²⁵ NA ČR, A ÚV KSČ, f. Komise ÚV KSČ pro politický systém, zasadanie 1. 12. 1988, Zápis č. PS/1, bod 1: Zameranie komisie a námety pre jej rokovanie, sign. PS-69/24, bod 2: Návrh na zdokonalení systému všeobecných voleb, včetně případné úpravy volebních zákonů, sign. PS-68.

²⁶ NA ČR, A ÚV KSČ, f. Právní komise ÚV KSČ, sign. PK-133/24, zasadanie 16. 5. 1989, Obecná část, s. 1.

a občianskych právach sa len pripravovali.

Odpoveďou na vnútropolitickú situáciu sa stala výzva *Niekoľko viet*, ktorej signatári (Stanislav Devátý, Václav Havel, Ján Čarnogurský, Milan Kňažko a ďalší) neváhali pomenovať vnútropolitickú situáciu v Česko-Slovensku pravým menom. Upozornili na hrozbu spoločenskej krízy, z ktorej politická moc nemôže vyjsť bez predloženia účtu pred spoločnosť za porušovanie ľudských práv a slobôd, za obmedzovanie slobody zhromažďovania, náboženských slobôd, politickú manipuláciu médií, ako aj za pokrivenie pohľadu na reformný proces roku 1968.²⁷ Výzva nadobudla masový charakter, keď ju zanedlho podpísalo asi 40 tisíc občanov.

Vo výskume verejnej mienky, v ktorom bola otázka „do akej miery sa zabezpečovali ľudské práva a slobody roku 1989“, odpovedalo 9 % respondentov, že úplne (ČSR 10 a SSR 8 %), z väčšej časti 32 % (ČSR 30 a SSR 38 %), z menšej časti 34 - 33 % respondentov, vôbec nie 16 % (ČSR 18 a SSR 11 %) a nevedelo posúdiť zhodne 9 % respondentov. Situáciu najviac kriticky hodnotili robotníci (54 %), mládež (53 %), respondenti s vysokoškolským vzdelaním (60 %) a obyvatelia veľkých miest (63 %). K pozitívnemu zabezpečeniu ľudských práv sa prikláňali skôr starší občania 47 %, roľníci 59 % a obyvatelia malých lokalít 65 %.²⁸

Výskum akoby napovedal postojom viacerých západných štátov na parížskej konferencii KBSE (30. mája do 23. júna 1989 k výročiu *Deklarácie práv človeka a občana* z roku 1789). Na konferencii kritizovali ministri zahraničných vecí Veľkej Británie, USA, Holandska, Rakúska, Talianska a Švédska čs. federálnu vládu za nedodržiavanie medzinárodných záväzkov v oblasti ľudských práv a občianskych slobôd (socialistické štáty zase vzniesli kritiku voči západným štátom). Sovietsky minister zahraničných vecí Eduard Ševardnadze sa na konferencii vyjadril okrem iného k jej „ľudskej dimenzii“, keď jednou z najdôležitejších otázok bolo svedomitie plnenie záväzkov, ktoré prevzali účastníci celoeurópskeho procesu,

²⁷ ŽATKULIAK, Jozef (ed.) a kol. *November 1989 a Slovensko: Chronológia a dokumenty (1985 – 1990)*, s. 290-291.

²⁸ Celkove prevládala nespokojnosť s politikou KSČ (60 % respondentov). In VANĚK, Miroslav. *Veřejné mínění o socializmu před 17. listopadem 1989 : Analýza výsledků výskumů veřejného mínění prováděných ÚVVM od roku 1972 do roku 1989*. Edice Historia Nova. Praha: ÚSD AV ČR - Maxdorf, 1994, s. 40, 44.

čo platilo aj o Sovietskom zväze v oblasti ľudských práv a slobôd. Znamenalo to posun v postojoch sovietskej politiky, keď: „*Pozerajme sa na slobodu človeka – hlavnú dimenziu jeho života – ako na mnohostranný pojem. Jednou jeho súčasťou je slobodná voľba politického a spoločenského zriadenia a spôsobu vlastnej národnej a štátnej organizácie*“.²⁹ Minister zahraničných vecí Jaromír Johanes pritom tvrdil, že vláda ČSSR systematicky pristúpila k plneniu výsledkov viedenských rokovaní. Súčasne spomenul prípravu novely volebného, petičného a tlačového zákona, úpravy v oblasti cirkví a náboženského vyznania, trestného zákonodarstva, cestovania občanov do zahraničia apod.

Predsedníctvo ÚV KSČ však neadekvátne reagovalo na zložitú spoločenskú situáciu. Dňa 29. septembra 1989 pri „kabinetnom“ prerokovaní kompletného návrhu Ústavy ČSSR, ČSR a SSR (tzv. trojjedinej ústavy) schválilo harmonogram všeľudovej diskusie k návrhu ústavy, ktorú mal schváliť zjazd KSČ (predpokladal sa termín konania máj 1990). Avšak o návrhu novej ústavy sa oboznámila verejnosť, ba ani poslanci zastupiteľských orgánov. Navyše práve návrh novej ústavy svojím profilom, potvrdzujúcim hierarchiu a centralistickú štruktúru politickej a štátnej moci posttotalitného systému, pôsobila proti reformne (proti predstavovo), ako aj proti náprave deformácií v česko-slovenskej federácii a v postavení národných republík.³⁰ Predkladateľ návrhu ústavy federálny minister Marián Čalfa okrem iného tvrdil, že ČSSR je právnym štátom, bez ohľadu na politické tlaky okolo petície *Niekoľko viet*.

V návrhu ústavy sa predsa len pristúpilo na niektoré demokratické zmeny, aj to dosť pod vplyvom helsinského procesu. V hlave prvej návrhu ústavy o spoločenskom zriadení sa vychádzalo z toho, že zdrojom všetkej moci je ľud. Najdôležitejšie otázky celospoločenského významu by sa predkladali občanom k posúdeniu formou verejnej diskusie. ČSSR sa vyhlasovala za právny štát, ktorý sa riadi zvrchovanosťou ústavy a zákonov. Články 37 až 46 obsahovali sociálne práva, 47 až 53

²⁹ *Pravda*, 1. 6. 1989, s. 6.

³⁰ A ÚSD AV ČR, f. A ÚV KSČ 1985 – 1989, Predsedníctvo ÚV KSČ, kr. 17, sign. PÚV/498, zasadanie 29. 9. 1989, Návrh Ústavy Československé socialistickej republiky, České socialistickej republiky a Slovenské socialistickej republiky. Tiež ŽATKULIAK, Jozef. Príprava novej ústavy v druhej polovici 80. rokov. In BYSTRICKÝ, Valerián – KOVÁČ, Dušan – PEŠEK, Jan a kol. *Ľúčové problémy moderných slovenských dejín 1948 – 1992*. Bratislava : Veda, 2012, s. 357-358.

politické práva (sloboda tvorivej vedeckej, technickej a umeleckej činnosti, združovacie právo, sloboda zhromažďovania). Ohľadom osobnej slobody sa pristúpilo na právo občana obrátiť sa na súd, aby preskúmal zákonnosť rozhodnutia správneho orgánu, na právo ochrany občana, pokiaľ ide o jeho osobný a rodinný život, česť, dôstojnosť a meno, ďalej sa zahrnula nedotknuteľnosť osoby občana, prezumpcia nevinoty. Články 60 a 61 upravovali podmienky domovej prehliadky a listového tajomstva.

Zaujímavý bol článok 62 o zaručení slobody pohybu a pobytu občanov. Občania mali právo slobodne sa pohybovať a voliť miesto pobytu na celom území ČSSR, ako i právo slobodne vycestovať s úmyslom zdržovať sa dočasne či trvale v cudzine s právom slobodného návratu do vlasti. Články 63 až 65 upravovali práva národnostných menšín (na kultúrny rozvoj, právo na vzdelanie v ich jazyku, ktorý možno používať v úradnom styku v oblastiach obývaných príslušnou národnostnou menšinou, zákaz všetkých foriem nátlaku smerujúcich k odnárodňovaniu, rozniecovanie národnostnej a rasovej nenávnosti atď.). Článok 66 zakazoval rozniecovanie náboženskej neznášanlivosti, pričom sa zaručovala sloboda svedomia a vyznania (slobodný prejav náboženskej viery). Články 67 až 72 vymedzovali povinnosti občanov, napríklad občania mali prispievať k tvorbe a ochrane životného prostredia, ochrane zdravia, prírodného bohatstva, historických a národných kultúrnych pamiatok krajiny.

Návrh tzv. trojjedinej ústavy však nereflektoval základnú skutočnosť, že na konci 80. rokov viaceré javy poukázali na vnútornú diferenciaciu slovenskej a českej spoločnosti. Vedenie komunistickej strany fakticky už nedokázalo patrične osloviť spoločnosť, navyše v čase krízovej ekonomickej stagnácie a sociálnej nivelizácie. Člen vedenia KSČ Jozef Lenárt sa na porade tajomníkov ústredných výborov komunistických a robotníckych strán v bulharskej Varne na konci septembra 1989 vyjadril, že časť západných kruhov prejavuje realistické postoje s prebiehajúcimi procesmi v socialistickom spoločenstve, no iná časť vyjadruje nádej na rozklad socializmu a na zmenu politickej európskej mapy. Preto má rozhodujúci význam posilnenie socializmu a prechod k „zreľšiemu modelu socialistickej spoločnosti“, ktorý by zodpovedal dosiahnutej „technologickej a kultúrnej úrovni ľudskej civilizácie“, a zároveň ukázal prednosti socializmu (Treba pripomenúť, že aj Západ musel riešiť rad hospodárskych

a sociálnych problémov.). Podľa Lenárta tomu zodpovedá široký proces prestavby a demokratizácie v Česko-Slovensku a rozširuje sa poňatie Národného frontu. Tvrdil, že väčšina občanov stojí na pozíciách socializmu (ako spoločenského systému) a no zároveň aj to, že podporuje vnútornú a zahraničnú politiku strany a štátu a situáciu možno „*hodnotiť ako stabilizovanú*“.³¹ Toto vyhlásenie zo septembra 1989 však svedčilo o nereálnom vnímaní spoločenských javov, ktoré naznačovali rozklad normalizačného režimu.

Na Slovensku sa formovali opozičné prúdy a skupiny: kresťanské, založené na tradičnom slovenskom konzervativizme a obrane náboženských práv a slobôd, ďalej občianska opozícia, maďarská iniciatíva, ochranári prírody a ekológovia, časť vedeckej, umeleckej, novinárskej, spisovateľskej (časopis *Zväzu slovenských spisovateľov Literárny týždenník* s otvorením spoločenským tém), publicistickej a technickej inteligencie, pre prestavbové prúdy v komunistickej strane, v hospodárskych a štátnych podnikoch, vo výskumných ústavoch apod. Na Slovensku mali dôležitú váhu kresťanská opozícia, kým v českých krajinách občianske iniciatívy. V oboch spoločnostiach sa aktivizovali ochranári životného prostredia. V máji 1989, hoci za asistencie Štátnej bezpečnosti, vystúpili na mohyle na *Bradle* disidenti Ján Čarnogurský, Hana Ponická, Jozef Jablonický a ďalší, za rehabilitáciu spoluzakladateľa Česko-Slovenskej republiky Milana R. Štefánika roku 1918, ktorá priamo súvisela s riešením slovenskej otázky.³² Ďalším dôležitým momentom bolo, že sa cirkevná politika komunistického režimu na Slovensku úplne zdiskreditovala a vzťah štátu a cirkvi bol silne narušený (zatknutie Ivana Polanského za vydávanie samizdatov atď.).

Pre zblíženie slovenskej opozície sa stal významný protest proti zatknutiu členov tzv. bratislavskej päťky (disidenti Ján Čarnogurský, Miroslav Kusý, Hana Ponická, Anton Selecký a Vladimír Maňák), proti ktorým zasiahol komunistický režim, keď si chceli uctiť obeť okupácie československého štátu v auguste 1968. Prepustenie zatknutých tiež žiadali zo Slovenska katolícki disidenti František Mikloško a Ján Ch. Korec, občianski disidenti Alexander Dubček, Milan Šimečka, Jozef Jablonický, Ivan Kadlečík, Hvezdoň Kočtúch, z Čiech Ludvík Vaculík

³¹ A ÚSD AV ČR, f. A ÚV KSČ 1985 – 1989, Predsedníctvo ÚV KSČ, kr. 17, por. č. 505.

³² *Slovenský denník*, č. 15, 3. 5. 1990, s. 2.

a ďalší. Nadväzoval na to protest viacerých slovenských sociológov, hercov a spisovateľov. Protesty vyústili v manifestáciu občanov za oslobodenie J. Černogurského pred *Justičným palácom* v Bratislave 14. novembra 1989. Na manifestácii prvý raz vystúpil symbol *československej jari* roku 1968 A. Dubček, ktorý sa znovu dostal do povedomia viacerými vystúpeniami, v ktorých kritizoval normalizáciu.³³ Ani študenti v Bratislave nezostali bokom stupňujúceho sa spoločenského diania, keď 16. novembra protestovali na Dobrovičovej ulici proti obmedzovaniu ľudských a akademických slobôd.³⁴

November '89 sa zaradil medzi udalosti v existencii sovietskeho bloku, či už to bol Berlín roku 1953, Budapešť roku 1956, Praha a Bratislava roku 1968 a Varšava v rokoch 1980 – 1981, ktoré postupne prispeli k oslabeniu a v konečnom dôsledku k pádu komunistických režimov.³⁵ Demokratická revolúcia v Česko-Slovensku sa nemohla rozvíjať bez vyrovnania s okupáciou čs. štátu v auguste 1968 a ospravedlnenia sa krajín, ktoré sa na nej podieľali.³⁶ Dôsledky okupácie ťažko postihli slovenskú a českú spoločnosť. Federálna vláda Ladislava Adamca považovala okupáciu za porušenie medzinárodného práva a vzťahov medzi zvrchovanými štátmi. Následne sa predstavitelia 5 okupačných štátov ospravedlnili za okupáciu a konečne ju hodnotili ako neopodstatnený a chybný ozbrojený zásah (štátne a politické orgány Maďarska a Poľska sa v tomto zmysle vyjadrili auguste 1989). Vo februári 1990 sa začal odsun sovietskych vojsk z územia čs. štátu.³⁷

Po 17. novembri 1989 sa radikálne menil vzťah občana, štátu a politiky v novo sa vytvárajúcom demokratickom spoločenskom systéme, a to už vo vhodných medzinárodných podmienkach na rysujúcej sa

³³ ŽATKULIAK, Jozef – LALUHA, Ivan (eds.). *Alexander Dubček: Od totality k demokracii*, s. 256-313.

³⁴ ŽATKULIAK, Jozef a kol. *November '89. Medzník vo vývoji slovenskej spoločnosti a jeho medzinárodný kontext*, s. 115-116.

³⁵ JUDT, Tony. *Povojnová Európa: História po roku 1945*. Bratislava : Slovart, 2007, s. 598 - 601; KOTYK, Václav. Základní momenty a faktory rozpadu sovětského bloku. In *Mezinárodní vztahy*, 1999, č. 4, s. 59-72.

³⁶ O československom fenoméne roku 1968 v krajinách sovietskeho bloku v kontexte s rokom 1989 písal už SKILLING, H. Gordon. 1968 – přerušená revoluce? In *Soudobé dějiny*, roč. V, 1998, č. 4.

³⁷ PECKA, Jindřich. *Odsun sovětských vojsk z Československa 1989 – 1991*. Praha : ÚSD AV ČR, 1996.

novej mape „nárazníkového pásma“ medzi Východom a Západom krajín strednej Európy. Viac vystúpila do popredia skutočnosť, že: „Nastáva značný posun od neistoty chýrov o dianí v metropolách 1848 – až k televíznemu prevratu roku 1989, ktorý sa odohrával v tzv. reálnom čase. To podstatne zmenilo množstvo a funkcie aktérov na politickej scéne. Najdôležitejšia je však zmena v sociálnej mobilite, ktorá má aj v najmodernejších spoločnostiach hranice“.³⁸ Rýchlo sa menil obsah a poslanie nežnej revolúcie, ktorá otvorila priestor pre nástup demokracie a pre ukončenie, v ponímaní spisovateľa a disidenta Milana Šimečka, *veku nehybnosti*, ktorý vyjadrila kríza a pád post-totalitného systému.³⁹

Začalo sa zložité hľadanie politického koncenzu pri obnove parlamentnej demokracie a vyváženého ustanovenia zákonodarnej, výkonnej moci a súdnej moci.⁴⁰ Etablovanie novej politickej moci sprevádzalo používanie nenásilných foriem spoločenského nátlaku (pochod 100-tisíc občanov do rakúskeho Hainburgu, ktorý symbolizoval pád „železnej opony“, vlak nežnej revolúcie a pod.), ako aj dohody protichodných politických garnitúr za „okrúhlymi stolmi“ (podobne ako predtým v Maďarsku a Poľsku).

Verejný proti násiliu (VPN),⁴¹ spolu s *Koordináčnym výborom slovenských vysokoškolákov*, vydali 25. novembra programové vyhlásenie,⁴² v ktorom sa vyslovili za ustanovenie občianskych práv a slobôd, za slobodu tlače, podnikania, zhromažďovania, spolčovania, pohybu, ďalej za

³⁸ LIPTÁK, Lubomír. Modernizácia Slovenska: národ, štát, spoločnosť. In *Historický časopis*, 1997, roč. 45, č. 1, s. 72.

³⁹ KOPEČEK, Lubomír. *Demokracie, diktatúry a politické stranyctví na Slovensku*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2006, s. 131 - 155; PITHART, Petr. 1969 – 1989: chybějící pojem, či spíše nechuť k porozumení? In *Soudobé dějiny*, roč. XVI, 2009, č. 4, s. 688-698.

⁴⁰ ZEMKO, Milan. *Občan, spoločnosť, národ v pohybe slovenských dejín*. Bratislava : Historický ústav SAV vo vyd. Prodama, 2010, s. 69-72.

⁴¹ Predstaviteľmi VPN boli spisovateľ Milan Šimečka, kresťanský disident a prírodovedec František Míkloško, z „ochranárskej opozície“ Ján Budaj, ďalší predstaviteľ tzv. druhej kultúry a spisovateľ Oleg Pastier, ochranár a archeológ Ladislav Snopko, herec Milan Kňažko, literárny vedec Peter Zajac, maliar Rudolf Sikora, z maďarskej opozície László Szigeti, sociológovia Fedor Gál, Martin Bútora a Soňa Somolányi, básnik a spisovateľ Lubomír Feldek, maliar a grafik Miroslav Cipár, z opozičnej inteligencie Juraj Záriš a Miloš Žiak.

⁴² ANTALOVÁ, Ingrid – MISTRÍKOVÁ, Mária (eds.). *Verejný proti násiliu 1989 – 1991. Svedectvá a dokumenty*. Bratislava : Nadácia Milana Šimečka, 1998, s. 311.

zrušenie vedúcej úlohy KSČ a od ideologizovania školstva, vedy a kultúry, čím VPN predstihlo české Občianske fórum (OF). Juraj Mihalík z Koordinačného centra VPN neskoršie uviedol, že: „*Bratislavská revolúcia akosi od začiatku nehrala do karát pražským plánom. Rozdielnosť chápania tohto prevratu bola pomerne veľká. Oproti umiernenej Prahe bol vývoj na Slovensku podľa mňa oveľa otvorenejší, prirodzenejší. Keď proti komunizmu, tak naozaj. V Bratislave zaznela naliehavá požiadavka na zrušenie vedúcej úlohy komunistickej strany. To bol predsa začiatok demokracie. V Prahe o tom nechceli ešte počuť, tvrdili, že to má čas.*“⁴³ Slovenská nežná revolúcia sa posunula ďalej v požiadavke zrušenia vedúcej úlohy KSČ/KSS, až potom túto kľúčovú požiadavku z hľadiska prevzatia politickej moci a prechodu od posttotalitného systému k demokratickému pluralitnému nastolilo OF.

Predseda Slovenskej národnej rady Rudolf Schuster rozoberal v jej pléne úlohy v začiatkoch formovania nového spoločenského systému, medzi ktoré zaradil zákon o politických stranách, prípravu slovenskej ústavy, ďalej zákonov o zhromažďovaní, spolčovaní, tlačového a petičného zákona, zákonov o všeobecných voľbách a návrh zákona o územnom členení republiky. Zároveň však bude nutné upraviť vzťah štátu a cirkví, ako aj voči národnostným menšinám.⁴⁴

Ústavný článok č. 4 o vedúcej úlohe KSČ bol zrušený 29. novembra 1989. Demokratické sily, do značnej miery zaskočené hladkým prechodom moci, si prirodzene len sčasti uvedomovali dosah celkového spoločensko-politického zlomu, ktorý tak otvorene nastolil generálny štrajk.⁴⁵ Federálna vláda Ladislava Adamca odstúpila po rokovaníach opozičných a vládnych síl v *Deň ľudských práv* 10. decembra 1989. Prezident Gustáv Husák prijal jej demisiu a vymenoval v ten deň novú federálnu vládu *národného porozumenia* na čele s Mariánom Čalfom. Husák následne abdikoval z prezidentskej funkcie a na konci roku 1989 bol za prezidenta

⁴³ MIHALÍK, Juraj. *Spomienky na zlyhania*. Bratislava : Príroda, 1993, s. 50-51.

⁴⁴ HLAVOVÁ, Viera – ŽATKULIAK, Jozef (eds.). *Novembrová revolúcia a česko-slovenský rozchod: Od česko-slovenskej federácie k samostatnej demokratickej slovenskej štátnosti*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2002, s. 40-44.

⁴⁵ Vzhľadom k tomu, že VPN bola zložená z veľkej časti z intelektuálov a umelcov, znepokojilo to A. Hykischu pre ich „nedostatok reálnych znalostí u týchto budúcich kandidátov na ministrov, premiérov, poslancov, prezidentov“, keď mnohí z nich žili mimo skutočného života. HYKISCH, Anton. *Ako chutí politika. Spomienky a záznamy z rokov 1990 – 1992*. Bratislava : Vyd. Pozsony/Pressburg/Bratislava, 2004, s. 20.

zvolený predstaviteľ *Charty 77* a Občianskeho fóra Václav Havel.⁴⁶

Novozvolený predseda federálneho zhromaždenia Alexander Dubček chcel „*konať tak, aby všetky medzinárodné dohody a paky, počnúc Chartou OSN o ľudských a občianskych právach cez Helsinský záverečný protokol i následnú viedenskú konferenciu, boli vyjadrené v zákonoch mojej krajiny*“, a teraz ide o to, aby zhromaždenie „*v krátkom čase vytvorilo zákonodarný základ nezvratnosti našej cesty započatej v novembri minulého roka a jej ďalšieho rozvoja. Pôjde hlavne o zákonodarnú činnosť v týchto oblastiach: 1. Dotváranie politického systému, 2. Zabezpečenie politických práv a slobôd občanov, 3. Rozvoj našej ekonomiky, 4. Upevnenie medzinárodného postavenia našej republiky.*“⁴⁷

Federálne zhromaždenie schválilo 23. januára 1990 ústavný zákon č. 14/1990 Zb. o odvolávaní poslancov zastupiteľských zborov a o voľbe nových poslancov národných výborov (SNR prijala podobný ústavný zákon už 12. januára), ďalej schválilo zákon č. 15/1990 Zb., o politických stranách, ktorý umožňoval vznik politického pluralizmu a ustanovenie či vznik nových politických hnutí a strán. Stanovil podmienky pre vznik politických strán, zaviedol novú kategóriu politických hnutí ako právnických osôb (mohli to byť politické strany, spoločenské organizácie a jednotliví občania). Zároveň prehlásil za politické strany už vzniknuté, ako českých lidovcov a socialistov, slovenských demokratov atď., a za politické hnutia Občianske fórum a Verejnosť proti násiliu. Na konci februára malo federálne zhromaždenie z 350 poslancov 161 nových. V zhromaždení bolo 152 bezpartajných poslancov, resp. za OF a VPN, 138 za KSČ a za KSS atď.⁴⁸ Uvoľnené mandáty sa v zmysle politickej dohody demokratických subjektov vzťahovali najmä na odchod skompromitovaných predstaviteľov KSČ. Táto sa vzdala svojho väčšinového zastúpenia v zastupiteľských orgánoch a najmä svojho monopolu moci

⁴⁶ Bližšie o V. Havlovi SUK, Jiří. Od nemožnosti politiky k politice jako umění možného: Paradoxní život občana Václava Havla v letech 1969 – 1992. In GJURIČOVÁ, Adéla – KOPEČEK, Michal (eds.). *Kapitoly z dějin české demokracie po roce 1989*. Praha – Litomyšl : Paseka, 2008, s. 16-51.

⁴⁷ ŽATKULIAK, Jozef – LALUHA, Ivan (eds.). *Alexander Dubček: Od totality k demokracii*, s. 458 a 337. Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, www.psp.cz, FS ČSSR, Společné schůze SL a SN – stenoprotokoly, 22. schůze, 23. ledna 1990, část 1/13.

⁴⁸ CIGÁNEK, František a kol. *Kronika demokratického parlamentu 1989 – 1992*. Praha : Cesty, 1992, s. 29-67.

(vedúcej úlohy v spoločnosti) ako prejav konca posttotalitného systému.⁴⁹

V Slovenskej národnej rade (SNR) sa realizovali kooptácie poslancov od polovice januára 1990, keď bolo odvolaných 45 a zvolených 42 poslancov (obdobne v Českej národnej rade). Celkovo prišlo o kreslo poslanca 81 zo 150 zákonodarcov. Na báze rokovaní za tzv. okrúhlym stolom nahradili odchádzajúcich poslancov kandidáti z novo sa formujúcich politických strán, resp. občianskych platforiem. Pripadlo im 54 % mandátov, najmä z radov VPN. Rekonštrukcia SNR sa ukončila v marci 1990.⁵⁰

Pri utváraní základov pluralitného demokratického systému (štandardných politických strán) a parlamentarizmu,⁵¹ popri transformácii spoločenských inštitúcií, študentských organizácií, odborov, vedy a pod., sa ukázala nevyhnutná podpora demokratického zákonodarstva. No najprv sa muselo vyrovať s legislatívou komunistického štátu. Prijali sa zákony, ktoré kodifikovali ľudské a občianske práva a slobody na združovanie, právo zhromažďovania a petičné právo, sloboda novinárskej, kultúrnej a vedeckej tvorby apod.

Formovala sa občianska spoločnosť, či už vznikom alebo obnovou rôznych spolkov, organizácií a združení (*Nezávislé združenie ekonómov Slovenska*, v ktorom boli Hvezdoň Kočtúch, Michal Kováč, Marián A. Húska a iní, *Združenie miest a obcí Slovenska* s predsedom Miloslavom

⁴⁹ KOPEČEK, Lubomír. *Demokracie, diktatúry a politické stranictví na Slovensku*, s. 139.

⁵⁰ O kooptáciách poslancov SNR a k jej zloženiu od novembra 1989 do apríla 1990 HRNKO, Anton – ROLKOVÁ, Natália. *Slovenský parlament v premenách času. Venované 160. výročiu prvej Slovenskej národnej rady*. Bratislava : Kancelária NR SR, 2008, s. 67-71. SNR okrem iného prijala uznesenie, v ktorom obnovila platnosť dokumentov, ktoré prijala v období od 21. do 28. augusta 1968 a rehabilitovala svojich 35 poslancov. Najmä predstaviteľov rokov 1968 – 1969 Františka Barbírka, Štefana Brenčiča, Alexandra Dubčeka, Samuela Falfána, Vojtecha Hatalu, Hvezdoňa Kočtúcha a Viktora Pavlendu, Štefana Sádovského, Emíliu Sedlákovú, Jozefa Zraka atď. In *Výsledky činnosti Komisie Predsedníctva Slovenskej národnej rady na posúdenie pôsobenia Slovenskej národnej rady a jej orgánov v rokoch 1968 – 1970*. Slovenská národná rada VIII. volebné obdobie. Bratislava : február 1990, č. sp. 310/1990. Osobný archív autora.

⁵¹ FIALA, Petr – STRMISKA, Maxmilián. Systém politických stran v letech 1989 – 2004, ŽATKULIAK, Jozef. Politické strany a hnutia na Slovensku po novembri 1989 až do rozpadu československého štátu 1992. In MALÍŘ, Jiří – MAREK, Pavel (eds.). *Politické strany: Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861 – 2004 II. díl: Období 1938 – 2004*. Brno : Doplněk, 2005, s. 1359-1365, 1381-1404.

Heteššom, *Konfederácia politických väzňov Slovenska* s predsedom Júliusom Porubským, *Slovenský skauting* (Václav Rubeš), novým predsedom *Svetového kongresu Slovákov* sa stal Marián Šťastný, ďalej cirkevné (po dlhých rokoch sa doplnil rímskokatolícky biskupský zbor, Alojz Tkáč, Eduard Kojnok, Rudolf Baláž) a národnostné združenia, spisovateľské a novinárske spolky,⁵² roľnícke, učiteľské a lekárske zväzy, nezávislé odbory, ktoré združovali 2 milióny 440 tisíc členov, s predsedom Romanom Kováčom, atď.).⁵³ Personálne sa menili vedenia televízie, rozhlasu a viacerých denníkov. Zároveň sa upravovala organizačná (na novo federalizovaná) štruktúra akadémie vied, televízie, študentských organizácií, odborov, atď.

Špecifickým problémom po novembri 1989 na Slovensku boli vzťahy medzi slovenským národom a maďarskou menšinou, ktorú spočiatku zastupovala Maďarská nezávislá iniciatíva (MNI). Často vyplýval problém z toho, že síce sa schválil ústavný zákon o národnostiach v roku 1968, ale následne absentovali vykonávajúce predpisy. Napriek vyhláseniam MNI a VPN, sa vzťahy postupne zhoršovali. Ovplyvňovalo to posilňovanie nacionálnej identity maďarskej menšiny, problémom sa stalo národnostné školstvo a používanie slovenského jazyka v úradnom styku, prílišné autonomistické požiadavky najmä zo strany Spoluzitíia na čele s Miklášom Durayom. Otvorila sa otázka revízie platnosti dekrétov prezidenta Edvarda Beneša a nariadení SNR o potrestaní Nemcov, Maďarov, zradcov a kolaborantov z konca druhej svetovej vojny. Nastalo súperenie medzi organizáciami Matice slovenskej a Csemadoku, často podmienené protichodnými pohľadmi na spoločnú históriu, fungovanie školstva a kultúry v národnostne zmiešaných okresoch. Svoju úlohu tu zohralo (ne)plnenie zmlúv ohľadom výstavby vodného diela na Dunaji

⁵² Do verejného života a do kultúry sa vrátili rehabilitovaní spisovatelia, básnici, publicisti, literárni historici, vedeckí pracovníci Milan Šimečka, Hana Ponická, Ladislav Hanus, Egon Bondy, Anton Srholec, Peter Karvaš, Ladislav Mňačko, Milan Hamada, Ivan Laučík, Pavel Hruz, Roman Kaliský, Peter Repka, Ivan Šprtka, Pavol Števček, Ladislav Ťažký, Lubomír Lipták, Július Strinka, Marián Váross, Jozef Jablonický, Anton Habovštiak, Július Mésároš, Alexander Hirner, Anton Hykisch, Ivan Kadlečík a ďalší. Z novinárov Martin Hric, Miroslav Hysko, Kornel Földvári, Mária Sedláková, Ota Plávková, Agneša Kalinová, Jozef Sitko, Jozef Weissner, Ján Čomaj, Juraj Vereš, Juraj Alner a iní.

⁵³ LONDÁK, Miroslav – JAKSICOVÁ, Vlasta (eds.). *Dejiny Slovenska. Dátumy, udalosti, osobnosti*. Bratislava : Slovart, 2007, s. 690-695.

Gabčíkovo – Nagymaros.⁵⁴ O svoje národnostné práva sa prihlásili Karpatští Nemci.

Osobitnou kapitolou národnostných vzťahov najmä na východnom Slovensku sa stalo riešenie postavenia Rusínov - Ukrajincov. Utvárali sa podmienky pre pastoračnú činnosť a plnú legalizáciu grécko-katolíckej cirkvi (230-tisíc veriacich), zasiahnutej a potlačenej násilnou a protizákonnou pravoslavicizáciou (Prešovský sobor roku 1950, hoci zmiernená právnymi aktmi z roku 1968). V ostrom zápase sa usporadúvali nedoriešené majetkové vzťahy (kostoly, fary a ich používanie veriacimi) medzi grécko-katolíckou a pravoslávnu cirkvou.⁵⁵

Na jar 1990 vystúpili do popredia slovensko-české a česko-slovenské štátoprávne vzťahy. Slovenská vláda chcela rokovať so svojim českým náprotivkom a „*posilňovať našu národnú štátnosť... a takto od základu v dohode a spolupráci s vládou Českej republiky prebudúvať našu federáciu.*“⁵⁶ Slovenské národné orgány poslali federálnemu zhromaždeniu na konci marca 1990 oficiálny protest proti jeho návrhu, vypracovaného z podnetu prezidenta Václava Havla, na názov spoločného štátu slovenského a českého národa, lebo v návrhu sa rátalo len s vypustením prívlastku „socialistická“. SNR navrhla federálnemu parlamentu, aby sa názov spoločného štátu zmenil na „Federácia Česko-Slovensko“ a štátny znak federácie na zvislo polený štít tak, aby v jeho ľavej polovici bol umiestnený štátny znak Českej republiky (ČR) a v pravej polovici Slovenskej republiky (SR).

Prepukla však tzv. pomlčková vojna,⁵⁷ a na slovenskej a českej strane sa zdvihla vlna nacionalizmu. Slovenské národné orgány vyjadrili poľutovanie, že sa neakceptoval ich návrh na názov spoločného štátu. Pred budovou SNR sa konali protestné demonštrácie proti návrhom českej strany na dvojjazyčný názov česko-slovenskej federácie, na Slovensku mal platiť Česko-Slovenská federatívna republika a jej štátny znak. Až po kompromisných dohodách národných a federálnych reprezentácií

⁵⁴ ŽATKULIAK, Jozef (ed.) a kol. *November 1989 a Slovensko*, s. 456-457, 504-508.

⁵⁵ ŽATKULIAK, Jozef (ed.) a kol. *November 1989 a Slovensko*, s. 469, 525, 542-543, 547-550.

⁵⁶ Uznesenie č. 319 zo zasadnutia vlády 20. júna 1990. Informácie z vlády Slovenskej republiky. Roč. II., 11/90, s. 3 - 5. Bratislava : Úrad vlády SR, 1990.

⁵⁷ Podrobne ŠŤOTOVEC, Milan. *Semióza ako politikum alebo „Pomlčková vojna“*. Bratislava : Kalligram, 1999, s. 160-317.

v Lánoch a po dramatických rokovaníach federálneho a národných parlamentov bol schválený ústavným zákonom názov spoločného štátu – Česká a Slovenská Federatívna Republika (ČSFR) dňa 20. apríla 1990.⁵⁸ Zároveň bol schválený ústavný zákon o štátnych symboloch ČSFR.⁵⁹ Štátny (štvrtý) heraldicky upravený znak česko-slovenskej federácie vyjadril rovné a rovnoprávne postavenie dvoch štátotvorných národov.

Legislatívna príprava parlamentných volieb sa začala prijatím ústavného zákona č. 45/1990 Zb. o skrátení volebného obdobia zákonodarných zborov koncom februára 1990. Zákon stanovil, že obdobie končilo dňom volieb a nasledujúce volebné obdobie malo trvať 2 roky.

Ústavný zákon č. 46/1990 Zb. priniesol viaceré zmeny ústavy z roku 1960 a ústavného zákona o čs. federácii č. 143/1968 Zb., a to ohľadom volebného systému s cieľom obnovy demokratického parlamentarizmu a politickej plurality. Zákon upravoval postavenie poslancov a ustanovil viac mandátové volebné obvody, čím utvárali podmienky pre pomerný demokratický volebný systém. Počet poslancov Snemovne ľudu FZ ČSSR sa znížil z 200 na 150. Ústavný zákon č. 47/1990 Zb., o voľbách do federálneho zhromaždenia znamenal už plný návrat k voľbám podľa princípu pomerného zastúpenia (politické strany predkladali svoje kandidátky s menami kandidátov vo volebných krajoch).

Svoju rolu vo volebnej atmosfére zohral Ústavný zákon č. 119/1990 Zb. o súdnych rehabilitáciách, ktorý vychádzal z dokumentov OSN o ľudských, občianskych a politických právach.⁶⁰ Sledoval dôsledné odčinenie krívd spáchaných na protiprávne odsúdených občanoch od nástupu komunistického režimu (trest odňatia slobody, prepadnutie majetku, emigrácia, tresty politického charakteru a pod.).⁶¹ Rehabilitácie

⁵⁸ *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti II.* Bratislava : Národné literárne centrum – Dom slovenskej literatúry, 2008, s. 563.

⁵⁹ Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, www.psp.cz, Digitální knihovna, FS ČSSR 1986-1990, Společné schůze SL a SN – stenoprotokoly, 27. schůze 20. dubna 1990, část 34 až 38.

⁶⁰ *Národní obroda*, 11. 6. 1990, s. 12 - 13.

⁶¹ Dostupné na internete:

www.parliament.cz/cgi-bin/win/eknih/1998nr/stenprot/061schuz/s061062.htm, 9. 7. 2002, část 62/80. Podľa zákona č. 119/1990 Zb. sa predpokladala rehabilitácia 257 864 osôb. In GEBAUER, František - KAPLAN, Karel - KOUDELKA, František - VYHNÁLEK, Rudolf. *Soudní perzekuce politické povahy v Československu 1948 -1989.* Praha : Sešity ÚSD AV ČR, Sv. 12., 1993, s. 64. Bližšie o plošnom prijatí rehabilitácií BLAŽEK, Petr. Politická represe v

priniesli pre mnohých občanov možnosť návratu do verejného života.

Verejnosť proti násiliu dosiahla u občanov silnú pozíciu aj vďaka zreteľne formulovanému programu „*Šanca pre Slovensko*“. Podľa výskumu verejnej mienky pred voľieb prívrženci VPN prejavovali najviac spokojnosti s ponovembrovým vývojom (68 %, najmenej KSS 8 % najmä pre obavy zo zhoršenia sociálnych pomerov). Za VPN by nasledovali Kresťansko-demokratické hnutie (KDH), KSS a Slovenská národná strana (SNS).⁶² No lustračná aféra zatriasla pozíciami VPN,⁶³ a hnutie muselo hľadať viaceré cesty k ich obnove (práve program *Šanca pre Slovensko*, spoločné vyhlásenie OF a VPN, začlenenie na kandidátku postihnutých reformných komunistov A. Dubčeka a iných).

Prvé slobodné parlamentné voľby s pluralitnou kandidátkou politických subjektov v ČSFR sa konali 8. – 9. júna 1990 za vysokej účasti 95,39 % voličov. Verejnosť proti násiliu, v koalícii s Maďarskou nezávislou iniciatívou, vyhrala na Slovensku voľby so ziskom 29,34 % hlasov do SNR (48 mandátov). Do snemovni Federálneho zhromaždenia ČSFR dosiahla 32 a 37 % hlasov. KDH vo voľbách do SNR dostalo 19,20 % hlasov (31 mandátov) a do snemovni federálneho zhromaždenia 19 a 16 % hlasov. Slovenská národná strana získala vo voľbách do SNR 13,94 % hlasov (22 mandátov) a do snemovni federálneho parlamentu po 11 % hlasov, ďalej Komunistická strana Slovenska 13,34 % hlasov (do SNR 22 mandátov), konzervatívno-liberálne Maďarské kresťansko-demokratické hnutie (MKDH) a liberálno-pravicové Együttélés – Spoluzítie 8,66 % hlasov (14 mandátov), stredovo-pravicová Demokratická strana 4,39 % hlasov (7 mandátov) a Strana zelených na Slovensku 3,48 % hlasov voličov

komunistickém Československu 1948 – 1989. In ŽÁČEK, Pavel – KOŠICKÝ, Patrik – GULDANOVÁ, Eva (eds.). *Moc versus občan: Úloha represie a politického násillia v komunizme*. Prešov : ÚPN vo vyd. M. Vaška 2005, s. 8-22.

⁶² Podrobne k predvolebnej situácii v postavení politických subjektov BÚTOROVÁ, Zora – FRÍČ, Pavol – ROSSOVÁ, Tatiana – DOBROVODSKÝ, Mária. Vývoj politickej scény na Slovensku v zrkadle výskumov. In *Sociológia*, roč. 23, 1991, č. 5 – 6, s. 433-450.

⁶³ ONDRUŠ, Vladimír. *Atentát na nežnú revolúciu*. Bratislava : Ikar, 2009, s. 129-160. Vo *Vyhlásení Rady VPN Slovenska k lustráciám kandidátov za poslancov* z 11. júna 1990 rada uviedla, že lustrácie „*nás postavili pred hlbokú mravnú dilemu*“. Ukázala sa značná pochybnosť materiálov a evidencie Štátnej bezpečnosti, ktoré poškodili v mnohých prípadoch nielen samotnú možnosť a okolnosti spolupráce s ŠtB, ale aj občiansku česť a bezúhonnosť občanov, ktorí sa v kartotékach ŠtB ocitli. ANTALOVÁ, Ingrid – MISTRÍKOVÁ, Mária (eds.). *Verejnosť proti násiliu 1989 – 1991: Svedectvá a dokumenty*, s. 327-328.

(6 mandátov).⁶⁴ V českých krajinách zvíťazilo demokratické Občianske fórum so ziskom 49,50% hlasov. Výsledky slobodných parlamentných volieb (spoločenského referenda) zreteľne ukázali, že občania federatívneho Česko-Slovenska sa rozhodli pre demokratický pluralitný spoločenský systém. Napokon volebné výsledky utvorili politické predpoklady pre pripravované reformy, ktoré sa následne stali ťažiskom programových vyhlásení federálnej vlády a národných vlád.

Nový slovenský premiér Vladimír Mečiar zdôraznil vo vládnom vyhlásení, prednesenom na schôdzi SNR 29. júna 1990, aby „sa zásadným spôsobom prehodnotil vzťah Slovenskej republiky k republike Českej a k spoločnej federácii (...) Za základ budúceho riešenia uvažujeme primárne práva republík, ktoré postupujú federácii tie činnosti, ktoré sú pre ich spoločný vývoj výhodné. Završením tohto vývoja v legislatíve bude prijatie Ústavy Slovenskej republiky, Ústavy Českej republiky a Ústavy ČSFR“.⁶⁵ Programové vyhlásenie sa tiež zaoberalo vystupovaním republík ako dvoch svojbytných a rovnoprávných subjektov v spoločenstve európskych národov. Vláda chcela naplniť slovenskú štátnosť so všetkými atribútmi a „upevňovať jej náplň a kompetencie a takto od základu v dohode a spolupráci s vládou Českej republiky prebudúvať našu federáciu.“

V. Mečiara v tomto smere podporoval český premiér Petr Pithart, ktorý sa v pléne ČNR 4. septembra vyjadril, že: „Slovensku tato forma federace, vzniklá sice 28. října 1968, ale zásadně okleštěná v roce 1970, v době nastupující centralizace, vadí zkrátka víc než nám. Ne nadarmo proto mluvím o české státnosti jako o něčem, co má být, co nutno budovat od základů, ze zdola, nikoli jako o tom, co už tu je.“ Zdôraznil utvorenie novej podoby českej štátnosti, vrátane vypracovania českej ústavy.⁶⁶

Štátoprávne otázky sa stali predmetom zasadaní predsedníctiev národných rád a šiestich zástupcov FZ vo Svratke pri Žďari nad Sázavou 25. – 26. septembra 1990. Tu sa na základe politickej dohody ustanovila 34-členná *Komisia poslancov pre prípravu novej ústavy ČSFR*, ktorú striedavo

⁶⁴ KRIVÝ, Vladimír – ZEMKO, Milan (zost.). *Volby do zákonodarných orgánov na území Slovenska 1920 – 2006*. Bratislava : Štatistický úrad Slovenskej republiky vo vyd. Veda, 2008, s. 117-123.

⁶⁵ Informácie z vlády SR, roč. II., 12/90, s. 3-5.

⁶⁶ Spoločná česko-slovenská parlamentní digitální knihovna, www.psp.cz, ČNR 1990 – 1992, stenoprotokoly, 4. schůze, 4. září 1990, část 1/26, 2/26, část 3/26.

viedli predsedovia parlamentov. Predseda SNR František Mikloško v informácii o sázavskom rokovaní pre plénum SNR uviedol, že prvým problémovým okruhom rokovaní sa stal návrh zástupcov SNR, aby táto tiež prijala vyhlásenie k *Charte ľudských práv a slobôd* (Z decembra 1948, ktorú československý štát neschválil. Pozn. J. Ž.), a nielen FZ, ktoré však malo celoštátnu pôsobnosť, s čím sa spočiatku uspokojili zástupcovia ČNR. Podpredseda FZ ČSFR Zdeněk Jičínský sa skôr stavал za doplnenia vo federálnej ústave. Zástupcovia SNR oponovali politickým charakterom vyhlásenia a napokon sa prijalo, že sa k *Charte* prijme spoločné stanovisko s jednotným textom napriek otvorenosti procesných otázok. Mikloško ďalej pripomenul, že zákon o ľudských právach a slobodách by mal byť zakotvený aj v slovenskej ústave. Podľa neho však *„diskusia okolo tohto základného zákona, zákona o ľudských právach je vlastne precedensom pre diskusiu o ústave a že na čom sa tu dohodne, resp. z čoho tu vyjdeme, automaticky sa bude prenášať pri tvorbe ústavy“*, a pritom česká strana *„nerozmýšľa tak štátotvorne ako slovenská strana. Na českej strane pojem českej štátnosti chtiac-nechtiac splyva s pojmom česko-slovenskej štátnosti“*,⁶⁷ pričom ide o zásadný problém českej strany.

Poslanec Ľubomír Fogaš v pléne SNR 1. októbra zdôraznil, že slovenská ústava bez ľudských práv nebude *„úplnou ústavou“*, a preto považuje stanovisko SNR za správne. Poslanec Milan Sečánský navrhol spoločný postup troch zákonodarných orgánov pri všetkých spoločných otázkach, vrátane vypracovania ústav. Poslanec Marián Anđel kritizoval názor federálneho premiéra M. Čalfu, aby ústava neobsahovalo právo na vystúpenie zo spoločného zväzku. Anđel pripomenul, že čs. štát ratifikoval v roku 1976 medzinárodný pakt o občianskych a politických právach, keď: *„Každý národ má neodňateľné právo na sebaurčenie. Toto právo nemožno odnímať, obmedzovať, ani delegovať na iný národný, či štátny subjekt“*.⁶⁸ Federálna ústava by mala byť odvodená od republikových ústav a právnych noriem o reformách.

Reforma verejnej správy, spojená so zánikom systému národných výborov a decentralizáciou štátnej správy, sa začala v lete 1990. Komunálne

⁶⁷ Slovenská národná rada. 6. schôdza, 1. októbra 1990. IV. volebné obdobie. Stenografická správa o schôdzi Slovenskej národnej rady. Bratislava : Kancelária SNR, 1990, s. 47 a 49 a nasl.

⁶⁸ Slovenská národná rada. Stenografická správa, 6. schôdza, 1. októbra 1990, s. 80-81.

voľby sa mali konať v zmysle zákona SNR č. 346/1990 Zb. z 28. augusta 1990 o voľbách do orgánov samosprávy obcí, a to vo viac mandátových volebných obvodoch, v ktorých sa volili poslanci obecného zastupiteľstva a starostovia v pomere k počtu obyvateľov obce. Kandidátske listiny podávali politické strany a koalície politických subjektov.

Východiskom pre náročnú reformu verejnej správy sa stal zákon SNR č. 369 zo 6. septembra 1990 o obecnom zriadení.⁶⁹ Decentralizácia štátu podporovala priamu demokraciu, nový volebný systém, presun kompetencií ústrednej (republikovej) vlády na miestne orgány samosprávy a štátnej správy. Obec (2850 na Slovensku) v postavení právnickej osoby sa vymedzila ako samostatný územný celok SR. Zákon vymedzoval volebné, zastupiteľské a majetkové práva občanov a ich podiel na správe obce, druhy jej financovania a pod. Orgánmi obce sa stali obecné zastupiteľstvo a starosta s určenými právomocami. Podľa zákona SNR č. 517/1990 Zb. o územnom členení Slovenskej republiky, táto sa územnosprávne rozdelila na 38 okresov a 121 obvodných úradov.

Slovenská spoločnosť síce vcelku privítala reformu verejnej správy, avšak najviac ju trápili národnostné problémy, stav ekonomiky, stúpajúca nezamestnanosť, obavy zo straty sociálneho zabezpečenia a znižovania životnej úrovne, nedostatočné zabezpečenie tovarmi a službami. Klešala spokojnosť s ponovembrovým vývojom, hoci stále najvyššia bola u vyšších vzdelanostných skupín (ocenenie získaných slobôd), u ktorých sa prejavovala výraznejšia snaha čeliť problémom. No časť spoločnosti (až 25 %) nebola rozhodnutá zúčastniť sa komunálnych volieb. Národnostný problém sa dotýkal najmä uzákonenia slovenského jazyka a úpravy vzťahov medzi slovenským národom a maďarskou menšinou. Avšak medzi nimi prevládalo napätie (viac ako polovica respondentov hodnotila vzťahy skôr ako zlé), ktoré sprevádzali až extrémne názory (presťahovanie občanov maďarskej národnosti do Maďarska po vojne, obavy z maďarského iredentizmu, poslovenčovania, pomadžarčovania).

⁶⁹ *Národná obroda*, 11. 9., 29. 9. a 1. 10. 1990. Zákon rušil právne normy, ktoré sa vzťahovali na systém národných výborov, resp. krajské zriadenie, ktoré trvalo od roku 1948. O schválení zákona rokovala SNR 3. 9. 1990. NIŽŇANSKÝ, Viktor. Decentralizácia štátu a modernizácia verejnej správy. In SZOMOLÁNYI, Soňa (ed.). *Spoločnosť a politika na Slovensku: Cesty k stabilite 1989 – 2004*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2005, s. 269-270, 276-277.

Silneli hlasy za uzákonenie dvojazyčných názvov obcí, ako aj za to, aby verejní predstavitelia obcí ovládali v zmiešaných oblastiach slovenský a maďarský jazyk. (Za tým účelom slovenská vláda prijala v októbri 1990 rad opatrení na zvýšenie vzdelanostnej a kvalifikačnej úrovne maďarského a rusínsko-ukrajinského obyvateľstva, na zlepšenie chodu administratívy a pod.) Za autentickú federáciu bolo 47,7 % respondentov v ČR a 53,8 % v SR, ďalej za vtedajšiu formu federácie 34,1 a 21,4 %, za konfederáciu 6,7 a 9,7 % respondentov a za samostatné štáty 5,3 % a 9,6 % respondentov. Pritom váha jednotlivých politických subjektov, ktoré tú - ktorú podobu štátoprávneho usporiadania preferovali, vstúpila do predvolebného diania.⁷⁰

Volieb do orgánov samosprávy obcí, ktoré sa konali 23. a 24. novembra 1990, sa zúčastnilo 63,75 % voličov. Nižšiu účasť, oproti parlamentným voľbám, spôsobil aj menší záujem o miestne politické dianie, dlhodobé neriešenie miestnych problémov, rýchly sled udalostí a s ním čiastočná strata orientovania sa apod. Pre miestnych poslancov (38 490) bolo odovzdaných 94,08 % hlasov a pre starostov 90,30 % hlasov. Voľby vyhralo KDH, ktoré obsadilo 10 564 miest poslancov (27,4 %), nasledovala VPN s 7844 poslancami (20,4 %), Komunistická strana Slovenska - Strana demokratickej ľavice (KSS-SDL) s 5252 poslancami (13,6 %), maďarskú koalíciu ESWS-MKDH zastupovalo 2417 poslancov (6,3 %). „Nepolitickí“ či „nezávislí“ poslanci získali 15, 8 % hlasov. Najväčší počet zvolených starostov a primátorov bolo z radov KSS – SDL, 660 zástupcov obcí (24,2 %). Ďalej KDH získalo 541 zástupcov (19,8 %) a VPN 477 (17,5 %).⁷¹

Okrem volebnému vypätiu, ako aj okolo jazykového zákona, tzv. kompetenčného zákona o vymedzení kompetencií medzi česko-slovenskou

⁷⁰ Fedor Gál a kol. *Aktuálne problémy Česko-Slovenska (správa zo sociologického výskumu)*. Bratislava : Centrum pre výskum spoločenských problémov, november 1990, s. 12, 17-20, 38, 44-53, 81-93. Výskum sa uskutočnil v SR a ČR. Podľa výskumu medzi najdôveryhodnejšie osobnosti v SR patrili V. Mečiar, A. Dubček, V. Havel, M. Čalfa, V. Klaus, M. Čič a iní. Z historických osobností najväčšiu vážnosť požívali M. R. Štefánik a L. Štúr, v ČR T. G. Masaryk a Karel IV., Slováci boli najviac hrdí na obdobie protifašistického obdobia a na obdobie po 17. novembri 1989.

⁷¹ ŽATKULIAK, Jozef. *Prehľad volebných výsledkov do orgánov samosprávy obcí za Slovenskú republiku v kontexte parlamentných volieb v rokoch 1990 – 1998*. Bratislava : Kancelária Národnej rady Slovenskej republiky – Parlamentný inštitút, 1999, s. 7-11.

federáciou a jej republikami,⁷² sporom vo vnútri slovenskej vládnej koalície, došlo na Slovensku k výnimočnému javu vo *Vyhlásení Slovenskej národnej rady a vlády Slovenskej republiky k deportáciám židov zo Slovenska* z 20. decembra 1990, ktoré bolo prejavom aspoň dočasného zblíženia koalície a opozície. Poslanci si vo vyhlásení pokladali za „*mravnú povinnosť verejne prejať našim židovským spoluobčanom svoju účasť a ľútosť nad zločinmi, ktoré boli na nich spáchané*“,⁷³ v čase druhej svetovej vojny. Vyjadriť sa presvedčenie, aby demokratické Slovensko nezišlo z cesty úcty k slobode, demokracii, tolerancii a rešpektovania rasovej a náboženskej znášanlivosti.

Predstavitelia ČSFR a jej republík 28. októbra 1990, vzhľadom na napätú vnútropolitickú situáciu, vydali *Deklaráciu k 72. výročiu vzniku Česko-Slovenskej republiky* zo Slavkova, ktorá pripomenula, že november 1989 „*otvoril cestu aj tým, čo by chceli našu ťažko nadobudnutú slobodu zneužiť na svoje osobné či partikulárne ciele, na šírenie neznášanlivosti, nenávisť a nacionalizmu*“. Spoločné osudy slovenského a českého národa dávajú nárok na to, aby sme čelili „*všetkým pokusom o narušenie celistvosti a zvrchovanosti nášho štátu. Budeme rozhodne čeliť všetkým pokusom o porušenie ústavnosti a základných zákonov tejto krajiny. V čo najkratšom čase chceme vytvoriť novú ústavu, ktorá by odzrkadľovala nielen novú podobu federácie svojbytných národov, ale zároveň by zaručila rovnaké práva a povinnosti pre všetkých občanov nášho štátu bez ohľadu na ich národnosť, rasu, náboženské cítenie či politické presvedčenie. Dovtedy treba dodržiavať zásady právneho štátu a rešpektovať platné zákony a ústavu. Prvým krokom k novej ústave bude prijatie listiny ľudských práv a slobôd ako základného ústavného dokumentu nášho štátu. Vyzývame Federálne zhromaždenie, aby tento krok urobilo čo*

⁷² Bližšie STEIN, Eric. *Česko-Slovensko: Konflikt - roztržka - rozpad*. Praha : Academia, 2000, s. 65-77. Po schválení tzv. kompetenčného zákona v decembri 1990 (schválený č. 556/1990 Zb.) sa začal rozporný dvojediný proces, ktorý smeroval buď k dosiahnutiu pevného federatívneho zväzku dvoch národných republík, alebo k dosiahnutiu ich samostatnosti. Na jar 1991 sa nositeľmi procesu nestali rozpadajúce sa Občianske fórum a Verejnosť proti násiliu, ale z nich vznikajúca Klausova Občianska demokratická strana a Mečiarove Hnutie za demokratické Slovensko, ktoré dosiahli rozhodujúce postavenia v českom a slovenskom politickom spektre. LEŠKA, Vladimír. *Slovensko 1993 – 2004: Léta obav a nadějí*. Praha : Ústav mezinárodních vztahů, 2006, s. 9-21.

⁷³ SNR vydala 12. februára 1991 vyhlásenie k odsunu slovenských Nemcov. *Vyhlásenia Slovenskej národnej rady a Národnej rady Slovenskej republiky 1990 – 1998*. Bratislava : NR SR I. volebné obdobie, 1998, s. 3-7.

najskôr“.⁷⁴

Predseda federálneho zhromaždenia Alexander Dubček začal svoj prejav k návrhu ústavného zákona o *Listine základných ľudských práv a slobôd* 8. januára 1991 pripomenutím si helsinského procesu, no je aj pravdou, že „novými zákonmi sme upravili iba jednotlivé ľudské práva a základné slobody“, a preto ich treba pripraviť „na úrovni normy najvyššej právnej sily, t. j. ústavným zákonom“, čo má aj medzinárodný význam. A pokračoval, že: „Základným zmyslom našej Listiny práv a slobôd, ako ju chápem, je usporiadať spoločnosť tak, aby v nej boli právne zaručené slobody a rovnosť“, lebo Listinu „považujem za určitý druh morálneho kódexu, ktorý má v našej spoločnosti proti zvláti a svojvôli presadiť a upevniť zásady mravnosti a humanity, ktoré u nás vždy patrili k rozhodujúcim najdôležitejším faktorom práve pre tých, ktorí v našom živote viedli zápas o ľudské práva“.⁷⁵

Listina sa prerokovala na základe návrhov národných rád. Predseda SNR František Mikloško zdôraznil, že zásadným prístupom k problematike „je nedotknuteľnosť a univerzálny charakter prirodzených ľudských práv“, ktoré sú garantované medzinárodne právnymi normami a východiskom pre vypracovanie ústav. Predsedníčka ČNR Dagmar Burešová sa zamerala skôr na potrebu zosúladenia s medzinárodnými právnymi normami. Po oprávnenej kritike politiky režimu, ktorý práva a slobody „pouze formálne proklamoval“, okrem iného uviedla, že: „Respektování a reálné uplatnění lidských a občanských práv je totiž jednou ze základních podmínek vstupu do Rady Evropy.“⁷⁶

Ústavný zákon číslo 23 z 9. januára, ktorým sa *Listina základných ľudských práv a slobôd* uvádza ako ústavný zákon, kodifikoval, že: „Ústavní zákony, jiné zákony a další právní předpisy, jejich výklad a používání musí být v souladu s Listinou základních práv a svobod. Dále zákon vyjadril, že: „Mezinárodní smlouvy o lidských právech a základních svobodách, Českou a Slovenskou Federativní Republikou ratifikované a vyhlášené, jsou na jejím území obecně závazné a mají přednost před zákonem“. Zákony a iné predpisy museli byť v súlade s Listinou a ktoré nie sú, strácajú na účinnosti.

⁷⁴ HLAVOVÁ, Viera – ŽATKULIAK, Jozef (eds.). *Novembrová revolúcia a česko-slovenský rozchod*, s. 132-134.

⁷⁵ Společná česko-slovenská parlamentní digitální knihovna, www.psp.cz, FS ČSFR 1990 - 1992. Společná schůze SL a SN, Stenoprotokoly, 11. schůze, 8. ledna 1991, Část 2/56.

⁷⁶ Tamže, část 2/56, část 2/56, s. 6., část 3/56, s. 3.

Napokon aj schválenie *Listiny základných ľudských práv a slobôd* z 9. januára 1991 následne ovplyvnilo prípravu národných a federálnej ústavy.⁷⁷ Deň predtým bol uverejnený návrh Ústavy Slovenskej republiky od komisie expertov pod vedením Karola Planka (česká ústavná komisia nevypracovala návrh českej ústavy), ktorý zbral do úvahy dovtedajšie výsledky štátových rokovaní, ako aj medzinárodné zmluvy o ľudských právach a základných slobodách. Článku 10 návrhu vyjadril, že: „*Ludia sú slobodní a rovní v dôstojnosti i v právach. Základné práva a slobody sú neodňateľné, nescudziteľné, nepremlčateľné a nezrušiteľné.*“⁷⁸ Začal však náročný transformačno-reformný rok 1991...

Po *Novembri '89* sa v rámci formovania demokratického spoločenského systému nastolila otázka zakotvenia ľudských a občianskych práv a slobôd. Prispeli k tomu Konferencie o bezpečnosti a spolupráci v Európe, ktoré sa konali vo Viedni a Paríži, ako aj pakty Organizácie spojených národov. Federálny parlament ČSFR a republikové národné rady pripravovali návrhy federálnej ústavy a národných ústav, v ktorých sa zakomponovala garancia a ústavná ochrana základných ľudských a občianskych práv a slobôd. Po prvých slobodných parlamentných voľbách sa stali jedným zo základov utvárania pluralitného politického, volebného a ústavného systému a súčasťou štátových rokovaní o usporiadaní česko-slovenskej federácie a jej republík. Znamenalo to rešpektovanie princípov demokracie, humanizmu a právneho štátu. Ľudské a občianske práva a slobody, v súlade s medzinárodnými zmluvami, kodifikovala *Listina základných ľudských práv a slobôd*.

⁷⁷ Zbierka zákonov Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky, Českej republiky/Slovenskej republiky. Roč. 1991. Čiastka 6, s. 115 - 121. Do kompetenčných sporov medzi federálnymi a národnými orgánmi mal zasahovať ústavný zákon č. 91 Zb. o Ústavnom súde ČSFR z 27. februára 1991. Vystúpenie zo spoločného zväzku štátov ČSFR sa mohol uskutočniť iba ústavnou cestou a realizáciu tohto práva upravoval ústavný zákon č. 327/1991 Zb. o referende, ktorý sa mal dotýkať najmä zásadných otázok štátového usporiadania ČSFR a prijatia ústav. Dňa 21. februára 1991 bol prijatý zákon č. 87/1991 Zb. o mimosúdnych rehabilitáciách, ktorý sa stal podkladom pre riešenie mnohých skrivodlivostí z rokov komunistického režimu.

⁷⁸ *Práca*, 8. 1. 1992, s. 4.

Summary

The Slovak and Czech society in the context of human and civil rights and freedoms (1985 – 1991)

After the November 1989 come to attention the question of human and civil rights and liberties in the post-totalitarian system which in the previous regime – despite the social challenges – had been neglected. For the new democratic CSFR the results of the Helsinki process in the field of human rights and liberties were connected with the interest to become the part of the Trans-European integrative structures. These two phenomena expressed oneself during the setting up the Czechoslovak federal as well as Slovak and Czech national constitutions, the integral part of which should be the constitutional safeguard of the basic human and civil rights. During the creating the constitutional system of the post-communist Czechoslovakia combined with the Czech-Slovak negotiations about the composition of the new federal relations between the Slovak and Czech republics, these rights reflected themselves in the principles of democracy and humanism, of legally consistent state, as well as of the right of nations of self-determination. The first climax in establishing the democratic character of the new regime was the elections in June 1990. In that time also the Charter of elementary human rights and liberties has been approved.